

3.2 LECKE KOLLEKTÍV RACIONALITÁS (20 PERC)

Míg a közgazdaságtan azonosítja a racionalitást az önérdékkövetéssel, addig más társadalomtudományokban a játékelmélettől az etikáig már más jellegű racionalitások is megjelennek. Ezek mindegyike túlmutat az önérdéken, azaz többnyire valamilyen közösségi vagy kollektív szempontra utalnak.

3.2.1 Kooperatív racionalitás

A [játékelmélet](#) a közgazdaságtudomány egyik segédtudományaként született meg, ahogy azt [Neumann János](#) és Morgenstein korszakalkotó könyvének a címe is mutatja. Ennek megfelelően kezdetben a játékelméletben is az önérdék ([minimax elv](#), majd [Nash-egyensúly](#)) követése jellemző.

Neumann János az 1940-es években

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Neumann_J%C3%A1nos#/media/F%C3%A1jl:JohnvonNeumann-LosAlamos.jpg

A nem-kooperatív játékelmélet központi fogalma a [Nash-egyensúly](#); és ezen elmélet szerint a racionális játékos egyensúlyi stratégiáját követi. Ha az alany így dönt, és feltéve, hogy a többi játékos is az egyensúlyi stratégiáját követi, akkor az alany a játék végén nem bánja meg a döntését. Ez megfelel a közgazdasági értelemben vett individuális racionalitás fogalmának. Kiderült azonban, hogy vannak olyan (ún. változó összegű) interakciók pl. gyáva nyúl, szarvas vadászat, közjó játék, ahol az egyensúlyi stratégia követése, vagyis az önérdékkövetése gyenge eredményhez

vezet. Ezekben az interakciókban esetenként jobb megoldást lehet elérni a kooperatív viselkedéssel.

Mindez elvezet az ún. kooperatív játékelmélethez és az irányzathoz kapcsolódó kollektív racionalitás fogalmához. A kooperatív játékelméletben fontos viszonyítási pontot jelent a közérdek, amely a klasszikus utilitarianizmussal ([haszonelvűséggel](#)) összhangban *az egyéni hasznosságok összege*. E felfogás szerint egy játékos akkor jár el a kollektív racionalitás szellemében, ha a közös nyereség maximalizálására törekszik, azaz a közérdeket követi.

3.2.2 Értékracionalitás

A szociológus Max Weber különbséget tesz a *célracionalitás* ([Zweckrational](#)) és az *értékracionalitás* ([wertrational](#)) között. Az előbbi esetében a cselekvő valamilyen meghatározott viselkedést vár a környezet tagjaitól és a többi embertől, s ezt mint eszközt fölhasználja arra, hogy saját racionálisan kiválasztott céljait sikeresen elérje. *E felfogás szerint célracionálisnak minősül az a cselekvés, amely összhangban van a cselekvés céljával, azaz a célracionális cselekvés arra irányul, hogy elérje a kitűzött célt.* Annak a meghatározása, hogy mi a cél, kívül esik a cél-eszköz racionalitás kérdéskörén.

Tehát a célracionalitás szerint a célok nem racionális eljárások eredményeként alakul ki, hanem azok valamiképpen (pl. Isten, természet, társadalom révén) adottak az emberek számára. Az instrumentális vagy cél-eszköz racionalitás fogalmát először Arisztotelész határozta meg.

Max Weber 1894-ben

Forrás:

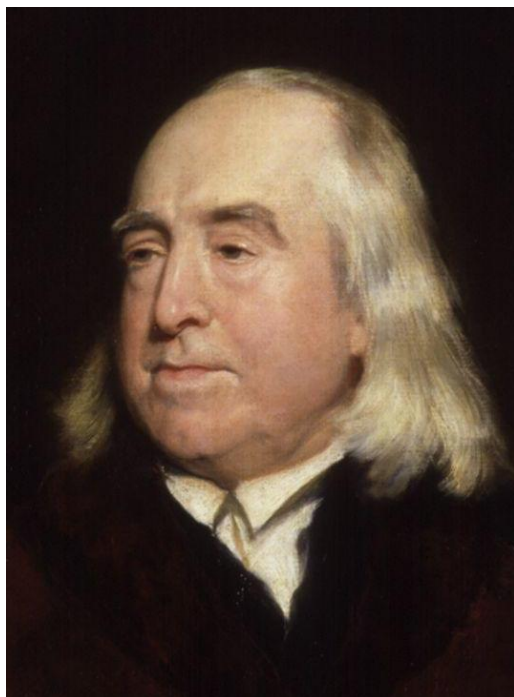
https://hu.wikipedia.org/wiki/Max_Weber#/media/F%C3%A1jl:Max_Weber_1894.jpg

Ezzel szemben tisztán értékracionálisan cselekszik az, aki nincs tekintettel az előre látható következményekre, és azt teszi, amit meggyőződése szerint a kötelesség, a méltóság, a szépség, vagy egy, számára valamilyen szempontból fontos ügy kijelöl. Tehát az *értékracionalitás lényege az adott értékhez való feltétlen ragaszkodás függetlenül a várható következményektől*. Az értékracionalitás a célracionalitás álláspontjáról tekintve irracionális, és pedig annál inkább, minél inkább abszolút érték rangjára emeli azt az értéket, amelyhez a cselekvés igazodik, állítja Weber (1987). Tegyük hozzá, hogy az értékracionális viselkedés lehetőséget ad az egyénnek arra, hogy túllépjen az önérdekén és viselkedésében valamilyen általános szempontot (pl. kollektív vagy univerzális racionalitást) – akár szándéktalanul is – érvényesítsen.

3.2.3 Etikai racionalitás

Az *etikában* a racionalizmust több eltérő álláspont jelölésére szokták használni. Ezek közös sajátossága, hogy az észet tekintik a moralitás autentikus forrásának. Az etikai racionalizmus első képviselője [Szókratész](#), aki feltételezte, ha az emberek belátják, hogy mi a jó, akkor azt fogják követni.

A nyugati etikai két nagy formális rendszere az [haszonelvűség](#) és a kanti etika szintén a racionalitásra épül. Az utilitarizmus [Jeremy Bentham](#) és [John Stuart Mill](#) nevéhez köthető. Az utilitarizmus szerint az [emberek](#) cselekedeteit az *örömelv* magyarázza: céljuk a boldogság maximalizálása és a fájdalom, a szenvedés minimalizálása. E cél elérése érdekében racionálisan mérlegelik cselekvéseik szubjektív [hasznosságát](#). Ugyanakkor az emberek, mint morális lények nemcsak a saját hasznosságukat, hanem a többi érintett ember boldogságát is figyelembe veszik. A klasszikus megfogalmazás szerint *mindenkinek a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogságára kell törekednie*. Sajnos bonyolultabb helyzetekben nehéz belátni, hogy hogyan maximalizálható az érintettek hasznossága.

Jeremy Bentham (1748-1832)

Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/Utilitarianism#/media/File:Jeremy_Bentham_by_Henry_William_Pickersgill_detail.jpg

Az utilitarianizmussal szemben a kanti etika nem a viselkedés következményére, hanem szándékára helyezi a hangsúlyt. Kant szerint egy morális lénynek a kategorikus imperatívuszot kell követnie. Ennek legismertebb megfogalmazása a következő: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindig egyben általános törvényadás elve lehessen.”

Maxima alatt Kant a cselekvés *szubjektív alapelvét* érti, amelyek tartalmazza az akarat általános meghatározását. A maximákban az egyes ember morális karaktere fejeződik ki. Például az irgalmas szamaritánus cselekedhetett volna azon maxima alapján, hogy „Mindig segíts a rászorulókon, ha fáradozásaidért jutalomra számíthatsz!”. De cselekedhetett volna azon maxima alapján is, hogy „Mindig segíts a rászorulókon, amikor együttérzést tapasztalsz magadban!”. Erkölcsileg akkor cselekszik helyesen az irgalmas szamaritánus, ha a „Mindig segíts a rászorulókon, mivel ez kötelességed!” maxima alapján cselekszik. Tehát Kant szerint önmagában az irgalmas cselekvés nem elégséges az is fontos, hogy az egy olyan maximából származzon, amely összhangban van a kategorikus imperatívusszal.

A kategorikus imperatívusz azt várja el az embertől, hogy cselekvésének a maximáját ehhez a parancshoz igazítsa, vagyis csak olyan maximát kövessen, ami univerzálizálható. A feltétlen erkölcsi

parancs nagy előnye, hogy szinte minden esetben könnyen alkalmazható. A kategorikus imperatívusz olyan morális törvény, amely a személy viselkedését a természeti törvényekhez hasonlóan meghatározza.

A kategorikus imperatívusz másik kanti megfogalmazása így szól: „Cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind mindenki más személyében mindig célnak is, sohasem pusztán eszköznek tekintsd.”

Ezt az elvet az emberi személy tisztelete elvének is szokták nevezni. Azt fejezi ki, hogy a másik embert nem használhatom kizárólag eszközként, mindig figyelembe kell vennem a másik szempontjait is. A munkaadó természetesen eszközként használja a munkavállalót, de ellentétben egy géppel, nem használhatja őt kizárólag eszközként.

Kérdések

1. A játékelmélet hogyan értelmezi az individuális és a kollektív racionalitást?
2. Weber a racionális viselkedésnek milyen formáit különböztette meg?
3. Mit jelent az instrumentális racionalitás?
4. Ki volt az etikai racionalizmus első képviselője?
5. Az utilitarianizmus mit tekint morálisan racionális viselkedésnek?
6. A kanti etika szerint mi az etikus viselkedés lényege?

Irodalom

Bentham, Jeremy (1777/1780): *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*; ford. Fehér Ferenc; in: *Brit moralisták a XVIII. században*. Gondolat, Budapest.

Kant, Immanuel (2004/1788) *A gyakorlati ész kritikája*; ford. Papp Zoltán; 2. jav. kiad.; Osiris–Gond-Cura Alapítvány, Budapest.

Neumann János – Morgenstern, O. (1944): *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton Univ. Press

Tóth I. János (2014): A közjó meta-játékelméleti elemzése. *South-East Europe: International Relations Quarterly* 5 (17) pp 1-9.

Warburton, Niegel (2011): *Bevezetés a Filozófiába*. Kossuth Kiadó. Digitális Tankönyvtár.

Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*; ford., jegyz. Erdélyi Ágnes; Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.